

družbenoekonomska graditev sama po sebi. Še manj pa je lahko pri-
stati na to, da naša družba v svojih današnjih prizadevanjih lahko te
vrednote pogreša in so za individualno življenje za zdaj nepomembne.

Ljudje imajo namreč eno samo življenje in človek ne živi samo
od kruha.

PRIČEVANJA

O NEKATERIH ZNAČILNOSTIH IN O ZAKLJUČNEM MEJNIKU TAKO IMENOVANEGA MLADOSLOVENSKEGA OBDOBJA

*Političnozgodovinske opombe k V. knjigi Prijateljeve »Slovenske
kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848—1895«, ki prikazuje
slovensko politično dogajanje v obdobju 1879—1895, izidejo tokrat —
kakor vse kaže, še spomladi 1966 — zaradi obsežnosti v posebej do-
danem zvezku pod samostojnim naslovom »Slovenska politika v
letih 1879—1895«.*

*V želji, da bi onaprej seznanil javnost z nekaterimi poglobitnimi
tezami teh opomb in da bi zbudil večje zanimanje za probleme, ki jih
skušam v njih na novo razreševati, sem naprosil uredništvo »Sodob-
nosti« za objavo celotne uvodne opombe in nekaj odlomkov, ki deloma
odkrivajo nekaj problemov, deloma pa prinašajo nekaj neznanega ali
pozabljenega gradiva.*

UVODNA OPOMBA

Več ko pol stoletja je že preteklo, odkar je — leta 1914 — izšel drugi del
Prijateljevega osnovnega zgodovinskega spisa »Janko Kersnik, njega delo in
doba« s prvim in »izčrpnim« prikazom slovenskega političnega dogajanja v
osemdesetih letih in v prvi polovici devetdesetih let. Od svojega prvotnega kon-
cepta v tem delu se Prijatelj ni skoraj nič odmaknil v svojih univerzitetnih
predavanjih v dvajsetih in tridesetih letih, obseženih v peti knjigi »Slovenske
kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848—1895«; pa tudi gradivo je tu
samo mestoma in le nebitveno razširil.

Prijatelj prikaz ima močan pečat dobe, v kateri je nastal, tj. dobe tistega,
skoraj »vseobvladajočega« slovenskega liberalnoklerikalnega boja; na vse pre-
teklo dogajanje, tudi na tisto v času, preden se je ta boj dokončno razvnel in
ustvaril ter ustalil slovensko meščansko dvostrankarstvo, je gledal preveč skozi
njegovo prizmo.

Zato iz njegovega prikaza slovenskega političnega življenja v osemdesetih
letih, ko je v tolikšni meri prevladala »sprava in sloga« med nekako umikajočimi
se ostanki staroslovenstva in nekako prikrito prodirajočim mladoslovenstvom,
ne moremo razbrati, da za dogajanje v tistem desetletju še ni značilna poznejša
dvostrankarska polariteta, marveč da je ta ostala še prekrita in je nekako za-
krnela na izhodiščni stopnji.

Res sta obstajali v slovenski narodni stranki tudi v petnajstletju »sprave in sloge« — 1875—1889 — dve frakciji, toda bili sta bolj zaveznici kakor tekmici. V pozabo sta potiskali nekdanje le dveletno — 1873—1874 — dvostrankarsko nasprotstvo in še prejšnje frakcijske napetosti ter sta vse tisto, kar ju je ločevalo, sistematsko zapostavljali za tistim, kar ju je edinole v narodnostnem odporu, ne da bi se bili kaj razhajali od skupnega družbenokonservativnega temelja.

Zato je prav govoriti samo o staroslovenski in o kriptoliberalni frakciji skupne narodne stranke v vsem petnajstletju »sprave in sloge«. Brž ko se od takšnega specifičnega poimenovanja oddaljimo in ju — anahronistično-poenovstavljeno — imenujemo liberalno in klerikalno, smo si že zakrili bistveno značilnost takratnega stanja, zakaj po poznejšem dolgotrajnem razvoju, ki je po usedlinah še prisoten v nas, pomenita ta dva pojma le medsebojno izključljivost, nikakor pa ne zavezništva v skupnem prizadevanju za skupne narodnostne smotre na istem družbenokonservativnem temelju.

Takrat — v osemdesetih letih — še ni bilo pri nas tistega liberalnega »narodnega »naprednjaštva« z zanj tako značilno protiduhovniško (»svetovnonazorsko«) priostrenostjo in se je nepopustljivo novoklerikalstvo s sicer staro težnjo po nadvladi duhovščine nad posvetno inteligenco, a s prenovljenim idejnim orožjem šele pojavilo ter je le počasi odpravljalo utrjeno »slogaško« stanje, v obrambo katerega so ideologi in voditelji ogroženega kriptoliberalnega mladoslovenstva gojili liberalno krščanstvo ali katoliški liberalizem v raznih oblikah. Ta ideološki razvoj poznega mladoslovenstva lahko prav razumemo le, če vidimo, kako malo momentov je takrat šele kazalo na poznejšo »ločitev duhov«, ki so jo ravno mladoslovinci skušali čim bolj odgoditi in čim dlje podaljšati konservativno soglasje obeh frakcij v skupni narodni stranki.

Toda podoba takšnega — bistveno slogaškega — mladoslovenstva se je docela izgubila zaradi težnje po gojitvi nepretrgane pozitivne ali napredne liberalne tradicije — tudi v politiki kakor v književnosti. Nekaj osnovne krivde za ta izpad kriptoliberalstva iz vrste naših zgodovinskih predstav, ki je tako zelo otežkočil pravilno umevanje idejnega in političnega dejanja in nehanja naših pradedov pred osemdesetimi leti, vsekakor nosi Prijatelj; ta je bil po svoji knjigi o Kersniku in po svojih univerzitetnih predavanjih osnovni in edini informator o tistem dogajanju, a njemu se je v prikazu tega obdobja vse naravnalo pod vidikom poznejše »ločitve duhov«, npr. v nekih pogledih celo tudi frakcijska razprtija med skupinama mladoslovenskih politikov — »vladno« in »neodvisno«!

A pglavitni delež krivde za izpad prave predstave o tisti frakcijski slogi ne zadene Prijatelja. Vsak količkaj pazljiv bralec bo moral opaziti, da sem za obnovo prave podobe slogaškega mladoslovenstva ali kriptoliberalstva našel začuda dosti prvin že pri — Prijatelju, le da so pri njem zaradi tega, ker je bil zamrežen v liberalnoklerikalni polariteti, ostale le zametki. Tisto, kar je že Prijatelj nekako pustil v nemar zlasti v sintetičnih povzetkih svojih delno nezadostnih razčlemb, pa so njegovi učenci, ko so se sami učili in ko so dalje učili največ le učiteljeve povzetke, ne samo zanemarili, ampak največ kar izgubili iz oči. Zаметke za popolnejši in pravilnejši zgodovinski prikaz slogaške dobe so prezrli in pustili zamreti, namesto da bi jih bili razvijali in zato segli po gradivu mimo učiteljevega.

Brž ko sem omenil — drugo — »gradivo mimo učiteljevega«, sem zašel v nevarnost, da me bo bralec vrgel v isti koš z nekimi strokovnimi kritiki, ki

političnozgodovinskega raziskavanja »edinole« ali predvsem na temelju časniškega gradiva nekako ne cenijo. Tako v — edini — recenziji Prijateljve »Kulturne in politične zgodovine Slovencev 1848—1895« (I—V) dr. Frana Zwittra beremo o Prijateljvi »sintezi [ustvarjeni] v glavnem na podlagi časopisnih virov«, da so ti »tudi [!] zelo važni«, toda »od bodočih raziskovalcev« je pričakovati, da Prijateljve »sliko izpopolnijo z upoštevanjem drugih virov in druge literature« (Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXII/1941, str. 156—157). Kritik se ni dovolj jasno izrazil in ga je zaradi tega treba »interpretirati«: V njegovi, na vire se nanašajoči kritični pripombi, se poleg nedvomnega omalovaževanja časniških virov vsekakor krije tudi kriva predstava, kakor da bi bil Prijatelj te vire izčrpal in da bi bilo zato mogoče spopolniti njegovo sliko le, če bi pritegnili še »druge vire«, tj. vire druge vrste poleg časniških (»druga literatura« je mogla kaj povedati le o okvirnem avstrijskem in evropskem dogajanju). Ne moremo presoditi, koliko bi utegnilo to veljati za Prijateljev prikaz kakšnega prejšnjega razdobja — npr. let 1848—1849 — glede slogaškega obdobja pa se je kritik zmotil v obeh smereh. Dejstvo je namreč, da je spopolnjeni prikaz slovenskega političnega dogajanja v tem obdobju odvisen največ od širše in natančnejše uporabe časniškega gradiva, ker so se korespondenčni in zlasti spominski viri le malo pomnožili dodatno k tistemu skladu, s katerim je razpolagal že Prijatelj, medtem ko arhivskih virov za meščansko politiko skoraj ni (pač pa jih je obilo za socialistično gibanje zaradi policijskega nadzorstva nad njim).* Kar pa se čudnega omalovaževanja časniških virov tiče, je nemara tudi to sokrivo tolikšnega zastoja v našem političnem zgodovinoписju; a izražam trdno upanje, da je s to knjigo izpričana neutemeljenost takšnega omalovaževanja.

Ze preden sem se lotil natančnejšega študija Prijateljve pete knjige, sem se bil nekoliko seznanil s časniškimi in z malenkostnim drugim gradivom o obravnavanem obdobju, zlasti ko sem proučeval takratne razmere delavskega gibanja. Zaradi tega sem laže in hitreje opazil nasprotja med viri in Prijateljvim prikazom, ki bi mi morebiti sicer celo ostala prikrita, poleg nekaterih neskladnosti ali protislovij in nedoslednosti v njegovem prikazu. V vsakem teh primerov me je zgodovinarska vedoželjnost, kako je pravzaprav bilo, vedno znova vodila v »izkopavanje« obsežnejšega — v glavnem časniškega — gradiva, ki sem ga moral dodajati dosedanjemu — Prijateljevemu — »zgodovinoписnemu skladu« zato, da bi mi svet sploh kaj verjel, kjer sem moral odstopati od njegovih razčlemb ali od njegove »sinteze«.

Takšnih odstopanj je bilo v opombah k prejšnjim zvezkom Prijateljve zgodovine le malo — izven tistih, ki so se tikala avstrijskega in evropskega okvirnega dogajanja — tako da šele za to knjigo prav velja, kar o dosedanjih

* Silno čudno je — kolikor ni to pripisati neuvidevni redakciji in krivemu prevajanju v francoščino — da avtor sicer zelo pohvalne omembe moje knjige »Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894« v pregledu »Historiographie yougoslave 1955—1965« (Beograd 1965) ni iz nje spoznal, kako bogati so arhivi v tem pogledu, marveč je — tudi z nekolikšno primesjo omalovaževanja za časniške vire — krivo pripomnil: »Zaradi tega, ker v arhivih ni dosti gradiva s tega področja, riše Kermavner razvoj tega gibanja z uporabo kritičnih informacij [v originalu je vsekakor bilo: s kritično uporabo informacij] v raznih časnikih« (str. 339). Tista »popolnejša slika delavskega gibanja« se mi je posrečila samo zaradi kombinirane in enako kritične uporabe časniškega in arhivskega gradiva — brez diskriminacije!

opombah beremo v pregledu »Historiographie yougoslave 1955—1965«, češ da »so se iz preprostih opomb na temelju dane literature razvile v sistematsko revizijo Prijateljevih pogledov na slovenski politični razvoj v drugi polovici 19. stoletja« in da pri tem delu »uporabljam veliko množino virov, ki še niso bili objavljeni in ki jih tudi še niso uporabili drugi pisci« (str. 334). Zdi se, da je bil avtor te ocene zelo pod vtisom moje dodatne uporabe nekaj korespondenčnih virov v obeh ekskurzih — »Slovenski apostol rusofilstva pred stoletjem« in »Prvo ali Tomšičevo obdobje mladoslovenske politike« — v četrti knjigi. Medtem ko je prvi teh dveh ekskurzov prispeval neko faktografsko odkritje Prijatelju neznanega rusofilskega publicista Grege Blaža, čigar članke je pripisoval Franu Celestinu, pa sem z drugim ekskurzom segel — ali bolje, skušal seči — v posel nekakšne »sistematske revizije Prijateljevih [in poprijateljjevskih] pogledov na slovenski politični razvoj«. V zaključku tega ekskurza sem zapisal (str. 584), da »sem mogel v glavnem le ‚programsko‘ nakazati smer nadaljnjemu delu za kritično opredelitev meja tako zelo relativne ‚naprednosti‘ političnega mladoslovenstva«. A spoznanja, da bi bila potrebna takšna revizija, še ni opaziti skoraj nikjer. Tako silno se je utrdila legenda o nepretrganem in radikalnem izročilu ali o liberalstvu, ki da je bilo vselej ne samo prisotno, ampak tudi bojevito aktivno — skratka: levstikovsko!

Ni »hvaležna« naloga jemati veljavnost utrjenim legendam, ki so zvezane z bolj ali manj splošnimi simpatijami za določene družbene pojave! Zdi se tudi, kakor da je bil moj ekskurz o Tomšičevem obdobju mladoslovenske politike z osredotočanjem pozornosti k sicer vsakomur znani — a tako malo upoštevani — okolnosti, da je Levstikovo satirično ofenzivo s »Pavliho« v smeri demokratičnega radikalizma zastavilo in »Pavliho« ubilo ter Levstika osamilo takratno slogaško mladoslovenstvo, v nasprotju s podzavestno željo, da bi čim manj pisali o tem madežu na mladoslovenstvu.*

* Ne vidi se mi tako popolnoma »nedolžen« lapsus, ki ga je — že prej — zagrešilo uredništvo »Zgodovinskega časopisa«, ko je objavilo (X—XI/1956—1957, str. 159) srbohrvaški članek z dvojno krivim prikazom te zadeve, kakor da bi bili samo »slovenački katolički klerikalci [?], pogodjeni oštricom Levstikoveg humora u opozicionom satiričkom listu ‚Pavliha‘... ružno oklevetali neustrašivog narodnog borca Levstika«, ki pa »se nije dao zaplašiti nikakvim klevetama, intrigama i denuncijacijama svojih političkih protivnika, nego je hrabro nastavio započetu borbu«! Ni umljivo, kako si zamišlja vlogo uredništva in svojo vlogo eden članov uredništva te znanstvene revije, ko zagovarja (Zgodovinski časopis XVIII/1964, str. 244—245) objavo tega članka z več takšnimi in drugačnimi »lapsusi« takole: »Niti uredništvo niti jaz osebno nismo mogli prevzeti odgovornosti za vsako [!] trditev niti je sami spreminjati [ali pa tudi ne opozoriti avtorja, da jo spremeni, ker je »predebela«?! Op. D. K.], ampak smo mogli samo [!] presoditi, ali je treba članek kot celoto objaviti.« Mar ni uredništvo dolžno skrbeti za zanesljivost informacij, ki jih posreduje bralcem, in je zato tudi upravičeno odklanjati objave trditvev, kakršna je navedena?! Mar z objavo ne prevzema vendarle tudi neko odgovornost, ki se je lahko rešuje samo s pridržki, natisnjenimi ob nevzdržnih trditvah, o katerih meni, da jih mora zaradi »celote članka« objaviti. — Da na ta moja vprašanja ni mogoče odgovoriti drugače ko pritrdilno, nas pouči tudi odgovorni urednik istega »Zgodovinskega časopisa« prof. dr. Bogo Grafenauer, ki v drugi zvezi (Naši razgledi št. 24 z dne 25. decembra 1965, str. 499) pojasnjuje, da so pri tej reviji »sicer ‚za znanstveno vsebino prispevkov odgovorni avtorji‘, uredništvo pa pri tem vendarle odgovarja za splošno upravičenost objave glede na njihovo znanstveno raven« in zato izvajajo v praksi svojo uredniško vlogo tudi tako, da avtorjem »svetuje delne izboljšave ali zahteva [kurziv D. K.] delne spremembe ali dopolnila«!

Nemara bo le malo veselja v »Izraelu« zbudila tudi ta knjiga, v kateri ni malo, marveč dosti več kakor v dosedanjih političnozgodovinskih opombah k Prijatelju — takšnega »prevrednotenja«, ki si bo morda le s težavami utrla pot v svetu, izšolanem pri Prijatelju in — še bolj — pri njegovi »šoli«.

Od »zgodovinopisnega sklada«, ki ga je pred pol stoletjem utemeljil Prijatelj in ki je potem skozi pet desetletij ostajal skoraj prav takšen in tolikšen, kakor in kolikor smo ga prejeli od Prijatelja, so izhajali vsi zgodovinarji, ki so se v poznejših pregledih ali »sintezah« dotikali tega obdobja. Vse to naše poprijateljevo zgodovinopisje dolgo vrsto let ni stopilo iz Prijateljevega »risa« niti v obvladovanju gradiva niti v zastavljanju problemov, le da se tega zgodovinarji očitno niso zavedali. Zato so se nekateri čutili prizadete, ko sem toliko časa trajajoči zastoj v zgodovinarskem spoznavanju dobe našega političnega narodnega prebujanja — poimenoval »Prijateljevo šolo«. Nemara se bomo končno vendarle lahko sporazumeli v poimenovanju te »šole« kot »poprijateljevega zgodovinopisja«; po mojem mnenju bo ta zastoj vsekakor moral dobiti neko splošno sprejeto ime, ko se bodo v znova sproženi tok političnozgodovinskega spoznavanja vključili še drugi raziskovalci in pripomogli do nove sinteze na temelju Prijateljevega in dodatnega gradiva.

O POIMENOVANJU POMLADOSLOVENSKEGA OBDOBJA

Prijateljeve formulacije o zatonu mladoslovenstva, ki opisujejo, kako »so se gesla mladoslovencev izrabila« in kako je šla »njihova doba h koncu« oziroma kako »se je pogreb tega pokolenja pripravljaj hkrati na najrazličnejših področjih narodne kulture in civilizacije«, zbuja druga za drugo nove pomisleke, v luči katerih so videti nedomišljene. »Najprej« nas postavi »na torišče svetovnega nazora, tistega diletantskega pozitivizma, katerega se ta bolj slutenjsko nego znanstveno načelno orientirana generacija ni hotela nikdar določno izpovedati, dasi jo je... klical dr. Mahnič na junaški dvoboj.« V tej formulaciji so predvsem popolnoma skriti dejanski razlogi, zaradi katerih se »mladoslovenska generacija ni hotela izpovedati« svojega notranjega »svetovnega nazora«, a prikriva jih ravno Prijateljevo opozorilo na njeno »bolj slutenjsko nego znanstveno načelno orientiranost«, to se pravi na neko njeno pomanjkljivost v študiju in znanju, medtem ko dejansko gre za popolnoma premissljeno načrtno ravnanje v vsej dolgi dobi slogaštva. Res je bojevito novoklerikalstvo končno dotedanje kriptoliberalce, ki so si bili prav znatno privzeli za javni nazor razne verske odtenke od liberalnega krščanstva do katoliškega liberalizma, »v prvih devetdesetih letih vendarle prisililo, da so — hudo nejevoljni — »priznali« od nasprotnikov izvedeno »svetovnonazorsko« politično ločitev in ustanovili »napredno«, tj. liberalno stranko. A ta okolnost nas opravičuje govoriti samo o pogrebu — slogaštva, nikakor pa ne o »pogrebu tega [sc. mladoslovenskega] pokolenja... na torišču svetovnega nazora«! Tudi ko so klerikalci uveljavili svoje odklanjanje vsakršnega liberalizma, tudi prikritega, se je posvetna inteligenca še naprej oklepala bodisi katoliškega liberalizma ali pa »verskega indiferentizma«, najsi je bil ta še tako »diletantski«, in so se liberalne politične pozicije v mestnem prebivalstvu kar krepko vzdržale; le podoželje je skoraj docela pripadlo klerikalizmu, a ne zaradi »nazorskega diletantizma« njegovih nasprotnikov, marveč predvsem zaradi njihove gosposkomeščanske brezbriznosti za potrebe kmečkega ljudstva!

O tej brezbriznosti daje nekaj slutiti Prijateljeva nadaljnja formulacija o »pogrebu tega pokolenja ... v politiki«, da je namreč ta generacija »v zadnjih dveh desetletjih svoje vlade« — tj. v vsem razdobju slogaštva! — »razvila nekdanjemu staroslovenskemu ‚prvakarstvu‘ na las podobno ‚rodoljubarstvo‘«, ki je obstajalo v »komodni praksi, pri kateri ni nikdar mislila na to, da bi se bila sama zase času primerno podkovala socialno in organizirala ljudstvo v narod od spodaj navzgor«. Hudo dvomljive vrednosti je to popolno enačenje »rodoljubarske« liberalne vzvišenosti gosposkega meščanstva nad ljudstvom s tem baje »na las podobnim ... staroslovenskim ‚prvakarstvom‘«, čeprav je nemara nekaj sorodnih črt med njima. Nikakor tudi ne bi s »komodnostjo« označeval tistega, za naše liberalno meščanstvo značilnega socialnega konservatizma, ki v tej formulaciji nekako izgine ob misli, da bi se to meščanstvo utegnilo »socialno podkovati in organizirati ljudstvo«, ali — z drugimi besedami — da bi lahko storilo prav tisto, kar je storilo novoklerikalstvo, le če ne bi bilo »komodno«, marveč bi delovalo primerno vneto in spretno! Prijateljvega naslednjega stavka, da je mladoslovenski generaciji »posebno dr. Krek zadal smrtne (?) rane in ji spodnesel prestol«, ne smemo razumeti tako, kakor da bi jo bil kar zbrisal z obličja zemlje, marveč samo tako, da je kot eden poglavitnih ideologov in organizatorjev novoklerikalne ofenzive dosti pripomogel k tolikšni oslavitvi liberalnega tabora.

Prijatelj se je vsega predal vtisu te zmage klerikalne stranke, ki se je v naslednjem obdobju uveljavila kot večinska predstavnica slovenskega naroda, in je potem, ko je opisal ves zaton mladoslovenstva — vključno »pogrebne delo ... glede poznomladoslovenske literature, svobodomiselnogitatorske« (Aškerčeve!), ki ga »je opravil Ivan Cankar«, tvegala prav na koncu »Uvoda« takšen korak v naslednje obdobje: »Okrog srede devetdesetih let prejšnjega stoletja je nastopila v politiki in socialnem življenju na Slovenskem doba krščanskega socializma (?), v literaturi pa ‚moderna‘, s pristavkom, da tedaj, ko je to pisal, tj. sredi dvajsetih let, ta doba še ni bila zaključena. V tistem času so res v klerikalnem taboru na veliko gojili Krekov kult in ime »krščanski socializem«, ki se je nekoč prijel klerikalne organizacije delavstva, ki ga nikakor ni dopustno prenašati na vse novoklerikalstvo niti v četrstoletju pred koncem prve svetovne vojne in Avstro-Ogrske niti v nadaljnje četrstoletje do zmage narodnoosvobodilne revolucije! Vrh tega je krivo gledati na obdobje od konca prejšnjega stoletja dalje samo skozi prizmo klerikalne politične zmage nad liberalstvom. Bistveno novo v tem obdobju je bilo načelno uveljavljenje delavskega gibanja, ki mu je vtisnilo nov pečat, čeprav samo še daleč ni prišlo v ospredje slovenskega političnega življenja predvsem zaradi okolnosti, ker si je ljudsko klerikalstvo znalo podrediti pomemben del delavskega gibanja.

Ko tu iščemo periodizacijski mejnik in pravilno poimenovanje za novo razdobje, moramo imeti pred očmi predvsem tisto novo, v čemer se je po družbenem značaju ločevalo novo politično življenje od prejšnjega, ki je bilo bistveno omejeno na višje plasti. Prav izredno močan pečat tistega novega, kar sem poimenoval socialno in demokratično prebujo, ima tudi »moderna« v književnosti!

S tem vprašanjem sem se ukvarjal že pred dobrim desetletjem. V sestavku »Obdobja novejšje slovenske politične zgodovine« (Novi svet 1952, str. 72—77) in v opombah k prvi knjigi (str. 389—390) sem zavračal Prijateljovo in Lončarjevo podaljševanje »dobe narodnega prebujanja« še prek leta 1895 »tja do leta

1908«, ko naj bi se bila začela »osvobodilna doba« (z vidika prenehanja avstrijskega okvira leta 1918), hkrati pa sem utemeljeval za razdobje med leti 1895 in 1918 poimenovanje »doba socialne in demokratične prebuje«, kajti »ta prebuja«, ki jo označuje predvsem »politični nastop delavskega razreda«, je »s prodorno silo stopila ob dotedanje zgolj narodnostno prebujenje...« (prim. tudi opombe k tretji knjigi na str. 416—417). Ne glede na dosedANJI molk zgodovinarjev* vztrajam pri tem predlogu in pri argumentaciji zanj — le da zdaj raztezam novo razdobje nazaj do leta 1890 — tudi nasproti nesprejemljivemu Prijateljevemu domisleku, da bi poimenovali to obdobje po krščanskih socialcih zaradi tega, ker so postali večinska stranka na Slovenskem.

Ne bi veljal ugovor, češ da je bil Prijatelj s tem domislekom le zvest poimenovanju obdobja po prevladujoči stranki. Takšnemu kriteriju ne ustreza poimenovanje »mladoslovensko obdobje« za čas do Bleiweisove smrti (leta 1881); saj so bili mladoslovenci v prvem petletju svoje politične dejavnosti (1868—1872) zgolj druga frakcija v okviru slovenske narodne stranke, a ko so se nato ločili v posebno stranko, niso staroslovencev »prevladali« in so se po dveh letih spet vrnili v skupni »narodni hlev« pod vrhovno Bleiweisovo vodstvo. Šele po njegovi smrti so se znašli v ospredju in so pretežno soummerjali slovensko politično življenje ne glede na svojo razcepitev v dve frakciji, »vladno« in »neodvisno«, kot kriptoliberalci; takrat je tudi političnemu življenju Slovencev dajalo močnejši pečat »mladoslovensko pokolenje«, ki si je v frakcijskih trenjih z duhovniškimi ostanki staroslovenstva vedno znova tudi prisluževalo to poimenovanje, čeprav se ga je otepalo, ker ni težilo po obnovi razcepa iz let 1875—1874.

Ni pa videti upravičeno, da bi ostalo poimenovanje »mladoslovensko obdobje« razširjeno tudi še na čas po letu 1890, ko so mladoslovincem namesto odmirajočih staroslovencev stopili na vsej črti nasproti ofenzivni novoklerikalci, ki jim niso več dovoljevali kriptoliberalnega »slepomišenja«.

Kot mejnik med prejšnjo »epoho« narodnega prebujanja in novo dobo demokratične in socialne prebuje bi lahko izbrali prvi veliki boj slovenskega delavstva — premogarsko stavko leta 1889.

O ENEM SAMEM SLOVENSKEM SPREJEMU TAAFFEJEVEGA REŽIMA

V Prijateljevem prikazu manjkajo zadostni poudarki, ki bi bili preprečili, da se ne bi potem v njegovi »šoli« pojavila legenda o možnosti ali nujnosti nekakšnega dvojnega sprejema Taaffejevega režima pri liberalnih Slovencih.

* Nova »Zgodovina slovenskega slovstva« (V, str. 33) poimenuje obdobje 1895—1918 »čas demokratičnega in socialnega prerojenja«, kar se sklada z mojim predlogom razen nebitvene zamenjave mojega izraza »prebuja« z izrazom »prerojenje«. Začuditi pa mora vsakogar v utemeljevanju tega poimenovanja trditev, češ da je v tem obdobju »z naraščanjem kmečkega in delavskega proletariata ter z dosegom splošne in enake volilne pravice politična pobuda [?] in dejavnost [?] z liberalnoklerikalnih vrhov prešla na kmečke in delavske množice« (str. 32—33). Čemu je pisec zamižal pred dandanes že vsakomur znanim dejstvom, da so tako »politično pobudo« kakor tudi vodstvo velike večine teh množic obdržali v rokah prav ti vrhovi, ki so »socialno in demokratično prebujo« le zajemali v svoja jadra, da bi jo tako napravili nenevarno za svoj red?!

V nedavno izšli zgodovinski knjigi* beremo, da so se »po nastopu oportunistične [to ni umljivo!] Taaffejeve vlade, ki se je skušala nasloniti [in se tudi je naslonila] na konservativce in Slovane«, in potem ko je prišel Slovenec Winkler za deželnega predsednika na Kranjsko, »Slovenci po desetih** letih nemške birokratične tiranije oddahnili«, a da »se je bilo treba odločiti mlajšemu [?] liberalnemu rodu, ali pojde [skupaj s »konservativno katoliško stranjo« in z nekim »starejšim« liberalnim rodom] za vladno politiko [umljivega in nujnega podpiranja Winklerjeve slovenske politike na Kranjskem] ali ohrani [?] dosledno in radikalno idejo *** narodne suverenosti« (str. 112).

Ko bralec prebere nadaljnji stavek: »Radikalni in demokratični Jurčič je umrl in ni bilo njemu enakega naslednika«, si mora misliti, da je Jurčič stal na stališču absolutnega zanikanja avstro-ogrske monarhije z vidika narodne suverenosti, a takšnega »Jurčiča« v slovenski resničnosti nikjer ni mogoče najti, marveč je tam le Jurčič, urednik »Slovenskega Naroda« in skupaj z dr. Josipom Vošnjakom vodja kriptoliberalne frakcije v skupni slovenski narodni stranki, ki se v poldrugem letu Taaffejeve vlade pred svojo smrtjo ni odmaknil od splošne slovenske — vladne — politike! V nasprotju s to resničnostjo je — močno razširjena — aprioristična predstava, kakor da bi bila liberalna frakcija sploh že kot »narodnoradikalna« po svoji naravi nujno gojila več nezadovoljstva s tako bornimi slovenskimi dosežki, tako v prvih kakor tudi v poznejših letih Taaffejeve vlade, kakor pa je to mogla konservativna frakcija.

A zlasti taktična navzkrižja med slovenskimi politikmi v začetku Taaffejeve ere najlepše kažejo, kako neosnovana je ta legenda.

O KRIPTOLIBERALIZMU

»Slovenski Narod« je že pod Jurčičem plul z razvito zastavo kriptoliberalizma, a nič manj tudi pod njegovimi nasledniki, najprej dr. Ivanom Tavčarjem v letu 1881, kakor priča med drugim tudi njegov »oportunistični uvodnik ‚Ali smo reakcionarji?‘«. V njem se je — po Prijatelju — »nekdanja ‚slovenijanska‘ omladina odpovedala [liberalni] ‚idealični domišljiji‘ v ta namen, da bi v kalnem — v meglenu kaosu — ribarila«. »Pri tem poslu« pa »Slovenec« še ni začel »motiti ‚narodovcev‘« že »v neposredno sledečih dneh«, pač pa — letih, v katerih je ta »prvi bojevnik za načelno diferenciacijo« prehajal najprej le sporadično v idejno ofenzivo.

Pri opozorilu, da »so se javni spopadi med obema slovenskima strankama [= frakcijama skupne narodne stranke!]... dogajali povečini samo [?eno ali drugo?] na literarnem področju«, kjer je dr. Anton Mahnič razvil svoj široko

* France Koblar: Simon Gregorčič, njegov čas, življenje in delo, Ljubljana 1962.

** Pri objavi ekskurza »Prvi taktični razhod slovenskih politikov v Taaffe-Winklerjevi dobi« v »Sodobnosti« sem tu pristavil v oglatem oklepaju »prav: sedmih«; pri tem sem mislil na sedem »suhih« let Auersperg-Lasserjevega ministrstva, ki res zaslužijo takšno oznako, medtem ko bi bila za poldrugo leto obeh vlad Potockega in Hohenwarta v predhodnih letih 1870—1871 nesprejemljiva, za vlade meščanskega ministrstva v letih 1868—1870 pa je lahko sporna.

*** Tu sem v objavi v »Sodobnosti« pristavil v oglatem oklepaju vprašanje: »odkod pride ta ideja sem?«, da bi opozoril, kako gre tu za aprioristično deduktivno konstrukcijo iz splošnega načela narodne suverenosti, vezanega s francosko revolucijo in z liberalnim radikalizmom, ne da bi bil pisec pri tem pomislil, kako daleč od teh dveh so bili avstrijski ustavni boji!

zasnovani boj zoper vsakršni katoliški liberalizem, moramo imeti pred očmi okolnost, da so v književnosti mladoslovenci čvrsto obvladovali položaj in se niso pomišljali z ogorčenjem in z zasmehom postavljati po robu Mahničevim prijemom; a medtem ko so tu umljivo podcenjevali takšnega nasprotnika, ki je šel v boj zoper nje »na liniji največjega odpora«, pa v politiki ni bilo umestno nobeno podcenjevanje nasprotnikov, ki jih je bilo priporočljiveje božati kakor pa dražiti! Zato »so se v političnih zastopih... [in] v politični žurnalistiki mladoslovenci skušali kolikor mogoče prilagoditi staroslovencem« (omejitev »vsaj javno« je brezpredmetna, kajti »v političnih zastopih« in »v politični žurnalistiki« ne šteje nobeno drugo dogajanje izven javnega — politično »neobveznih« izjav »ob kavi ali ob vinu« nam ni treba prav nič upoštevati). V Prijateljevo tezo, da »so se staroslovenci razvijali v vedno bolj izrazito in borbena katoliško stranko«, je treba vnesti še počasni tempo tega razvoja, da jo napravimo za sprejemljivo. Kajpak se po Bleiweisovi smrti ni moglo več nadaljevati »patriarhalčno in konservativno-nediferencirano staroslovenstvo«, toda do »izrazite in borbene katoliške stranke« je prišlo šele po malone desetih letih! Za nastop takšne stranke ni zadostovalo, da je vodstvo staroslovenske frakcije pripadlo njenemu poglavitnemu »kadru«, tj. duhovščini, marveč je morala nastopiti tudi novoklerikalna duhovniška generacija, ki je potem preobrazila staroslovensko klerikalstvo, za katerega je bila značilna defenzivnost, v borbena novoklerikalstvo.

Le nasproti prvemu so mladoslovenci s precejšnjim uspehom »skušali dobiti vodstvo vsega slovenskega javnega in kulturnega delovanja v svoje roke«; Prijateljevo nadaljevanje, češ da »so skušali dati temu delovanju radikalno nacionalno smer« — ostajali so le bolj pri dotedanji nacionalni politiki! — in pa »prav rahlo in oprezno svobodomiselnost navdahnjeno, to seveda bolj zasebno nego javno«, je docela sprejemljivo le v tem drugem delu, ki nam jih dobro kaže, kako le zasebno ostajajo liberalci, medtem ko so jim »javne enunciacije — ne samo krščanske, ampak celo katoliške«!

Tu Prijatelj znova obžaluje, da so bili mladoslovenci od liberalnih idej »samo rahlo nadahnjeni«, ne pa krepko zasidrani in dobro podkovani v »svojem heglovskem panteizmu, kakor tudi filozofskem materializmu in pozitivizmu«, da so premalo študirali »filozofe same« ter sprejemali novodobne ideje »bolj od beletristov« — med temi je na prvem mestu imenoval Turgenjeva! — in »kulturnih zgodovinarjev«. In v tej le »rahli nadahnjenosti« namesto »samodelne prepojenosti« vidi poglavitni razlog za »tisto veliko idejno nejasnost in nerazčiščenost našega mladoslovenstva«. Brez dvoma je bila zanje značilna odsotnost »filozofske poglobitve«, katere vrednosti se niso zavedali in se je zato dr. Mahnič lahko poigral z njimi. A vendarle je nezadovoljiva Prijateljeva »razlaga« prešibke utrjenosti mladoslovencev v velikih filozofijah liberalizma z njihovo prepovršno filozofsko izobrazbenostjo, z okolnostjo, »ker so bili povečini mnogo prezgodaj zaključili svoj kurz izobrazbe, deloma tudi zaradi nacionalno potrebnega prezgodnjega javnega nastopanja«; zadevo je treba gledati predvsem družbeno in se zavedati — kakor sem že opozoril (v četrti knjigi na str. 646) — da je mladoslovencem »manjkalo želo družbenega nezadovoljstva, da bi mogli iz globljih temeljev trdneje stati nasproti konservativnemu okolju«, in da bi bili morali iti po tisto želo med ljudstvo, ki bi jih »gnalo v boj proti vladajoči družbi«. Vrh tega se teza, da le zaradi prešibke »podkovnosti« niso izpovedovali verskega indiferentizma, ne meni za važnejšo okolnost, da ga niso

hoteli razkazovati zaradi specifično slovenske »sprave in sloge«, ki jim je vsiljevala kriptoliberalizem in jih v njegovem okviru naravnost silila v katoliški liberalizem. Glede na to, da so njihovi liberalni sodobniki drugje krepko izpovedovali svobodomiselstvo — npr. tako bližnji mladočehi, če že hočemo iti mimo najbližjih in tudi med Slovenci živečih nemških in laških liberalcev! — ne da bi jim bila zato potrebna večja »filozofska poglobitev«, je treba za drugačno ravnanje mladoslovencev poiskati pojasnilo v specifičnih družbenih odnosih med Slovenci.

Na idejni položaj naših kriptoliberalcev je gledal Prijatelj enostransko, zgolj nazorsko, medtem ko je docela zanemaril družbeni aspekt.

Ob Stritarjevem zavračanju dr. Mahničevih trditev o njegovem idejnem zajejanju pri nemški idealistični filozofiji in pri Schopenhauerju je Prijatelj sodil, da je Stritar kar »zatajil vse filozofe, od katerih se je bil v resnici navzel marsikaterih nazorov«, in je pri tem poudaril »predvsem Schopenhauerja«. Poleg vprašanja, ali je sploh dokazljivo, da bi bil Stritar bral tiste filozofe in vedoma iz njih zajemal, ne pa samo kot spremljevalec evropske misli v svojem času mimogrede vsrkal tudi kakšne njihove nauke, moramo pripustiti še drug dvom, mimo katerega je stopil Prijatelj: ali moremo razglašati kriptoliberalizem za golo hinavščino in tako izključiti domnevo, ki se nam tako rekoč ponuja na dlani, da je slogaški položaj ustvarjal v glavah prejšnjih liberalcev, katere je potiskal v kriptoliberalizem, nazorske kombinacije, ki so jih iskreno izpovedovali? Po mojem je ravno pri Stritarjevem liberalnem krščanstvu prav otipljivo, da je Stritar tako mislil, kakor je pisal, in da je vrh tega s takšnim pisanjem idejno »cementiral« slogaško stanje v domovini tako zaradi uspešnejšega narodnostnega prizadevanja kakor tudi v prid — mladoslovenske frakcije, kateri je slogaška situacija tako silno ustrezala. Ni videti upravičeno Prijateljovo očitiranje Stritarju, češ da mu je primanjkovalo odkritosrčnosti, ko hkrati uvideva, da si nista bila njegov »idealizem in krščanstvo nasprotna«.

Ce rečemo, da je bila Stritarjeva »filozofska izšolanost — premajhna«, pravzaprav povemo o njem, da je le malo, če sploh kaj poznal »tiste filozofe«, ki naj bi jih bil po Prijatelju »tajil«. Zdi pa se docela iskreno njegovo ravnanje, ko ni hotel braniti katerega si hodi njihovega nauka, ki bi ga bilo težko uskladiti z — blede liberalno pojmovanim — krščanstvom.

Zdi se, da je bil Prijatelj slep za specifične danosti pretekle slogaške dobe, ko je skrčil vse kriptoliberalstvo na golo prikrievanje.

O KATOLIŠKEM LIBERALIZMU

V črno je zadel Prijatelj s sodbo v knjigi o Kersniku (II, str. 352), da je bil katoliški liberalizem, kateremu »se je dr. Mahnič postavil najbolj po robu« — »znamka, pod katero je pravzaprav dotlej delovala slovenska inteligenca«. Od tega spoznanja pa se je čisto odmaknil, ko je tu krivo omejil katoliški liberalizem v »nazor starejše slovenske prosvetljenejše in nejeranovske duhovščine, s katero so radi kooperirali naši mladoslovinci«. Tako je izginil tisti, za vse petnajstletje »sloge in miru« značilni katoliški liberalizem, ki je rasel iz kriptoliberalstva in ki mu je bila družbenopolitična osnova sodelovanje kriptoliberalne frakcije s celotno narodno duhovščino, kar spričo dejstva, da drugačne duhovščine ko narodne ni bilo (tako izjemni so bili nemškutarški in italijanaški duhovniki), pomeni: s celotno duhovščino. To sodelovanje pa seveda ni izklju-

čevalo niti sporadičnih trenj z »jeranovsko duhovščino« in tudi z drugo, kadar koli je dregnila v liberalstvo kljub njegovi prikritosti, niti frontalnega boja z mahničevstvom, zaletavajočim se v mladoslovensko književnost, ki je veljala za narodno svetinjo. Za tisti katoliški liberalizem, ki se je bujno razraščal v narodnem življenju, »pognojenem« s slogo, tudi med liberalci, se je Prijatelj naravnost oslepil, ko je liberalno katolištvo iskal samo pri duhovščini in ko je s krivo zožujočo formulacijo, češ da »je mladoslovenski liberalizem rad kooperiral s katoliškim duhovniškim, v Rimu nikdar ne priznanim liberalizmom«, spet »odkrival« malo pomembne sledove specifičnih verskih, za »katoliškoliberalne« razglašanih nauk, kakršen je bil npr. Güntherjev. S tem zoženim pojmom katoliškega liberalizma je Prijatelj naravnost poteptal svojo izhodiščno ugotovitev, da »se je dr. Mahnič najbolj po robu postavil katoliškemu liberalizmu«. Mahnič pa se je spravljal nad — Simona Gregorčiča, nad Stritarja, nad Podgornika, hotel je iztrebiti iz slovenske duhovščine v njej v obdobju sloge utrjeno toleranco do kriptoliberalstva; ta toleranca je bila zanj katoliški liberalizem, ki se je zlival s kriptoliberalstvom v eno! Ko je iz Mahničevega semenja na Kranjskem pognala tako bujna rast novoklerikalstva, da je duhovniška toleranca kriptoliberalstva skoraj docela prenehala, se je sesul s katoliškim liberalizmom v duhovščini tudi tisti v posvetni inteligenci.

POZABLJENI LIBERALNI NASKOK NA SLOVENSKO MATICO LETA 1886

V Prijateljevi »šoli« se je močno utrdila kriva predstava, kakor da bi bila pod okriljem »sloge in miru« klerikalna frakcija nepretrgoma krepila svoje pozicije v političnem in družbenem življenju na račun »prekrotke« kriptoliberalne nasprotnice. To predstavo pa razveljavlja odločilni liberalni naskok na Slovensko Matico, ki je sledil sklepu njenega odbora z dne 17. marca 1886, da odkloni nakup in izdajo Stritarjevih zbranih spisov; pri dopolnilnih volitvah so liberalci z nenadnim napadom spravili konservativce v odboru Matice ob dotedanjo prevlado!

V tem primeru je kriptoliberalna frakcija — in sicer njen bojevitejši del, »Slovanova« skupina — prekršila »spravo in slogo«, a to njeno »junaško« dejanje je zatonilo v pozabo zato, ker ga ni v Prijateljevem gradivu! Ker je v času Prijateljeve šole nekako veljalo kot neslišano in nezaslišano, da naj bi bil še kdo za Prijateljem raziskoval od njega že obdelano in »izčrpano« dogajanje, o tem liberalnem naskoku na Matico nihče ničesar ne ve — niti najnovejši pregled zgodovine Matice, ki je izšel pod naslovom »Sto let kulturnega poslanstva« na čelu »zbornika razprav in člankov ‚Slovenska Matica 1864—1964‘« ob njeni stoletnici. Ta prelomni dogodek v njenem razvoju ostaja v tem pregledu docela skrit za meglenim stavkom: »Ko so bili v osemdesetih letih v vodstvu društva [Slovenske Matice] zastopani [v kakšnem sorazmerju?!] predstavniki obeh glavnih političnih orientacij, se je v njem res nekoliko zmanjšal [a koliko in pa kako?!] sicer še vedno prevladujoči vpliv klerikalnih odbor-
nikov.«*

V nasprotju s krivo predstavo, da bi bil frakcijski boj med »elastikarji« in »neodvisnimi« silno oslabil mladoslovensko frakcijo v prid nasprotni, ta »mno-

* Isti megleni stavek (s str. 17 omenjenega zbornika) je pisec ponovil tudi v uvodu v Levčeve »Eseje, študije in potopise« (str. 20).

žičnic vodor liberalcev v odbor Slovenske Matice dobro kaže, kako se je takrat pod pokrovom »miru in sloge« tehtnica kar lepo nagnila h kriptoliberalni frakciji, ne da bi bila nasprotna sposobna kakšnega občutnega povračila!

Izhodišče je bilo obče liberalno nerazpoloženje, ki ga je javno izrazil tudi Levec v »Ljubljanskem Zvonu«, najprej v aprilski številki, ko je ob sporočilu, da je odbor Matice z osmimi proti šestim glasovom odklonil nakup in izdajo Stritarjevih zbranih spisov, zapisal, da »moramo pač živo obžalovati ta sklep ‚Matičnega‘ odbora«, in pribil, da »s takim postopanjem ‚Matični‘ odbor posvetno inteligencijo slovensko naravnost od sebe peha« (str. 253), nato pa še v majski številki, kjer je omenil, da je prejel »od mnogih strani hude tožbe na sedanji odbor«, a da je te proteste pustil v uredniškem predalu, »ker bi bili v sedanjih razmerah pri Matici brezuspešni in ker se bode o tej stvari obširneje govorilo pri občnem zboru« dne 28. aprila (str. 312). Izjemoma je objavil odstavek iz »samo jednega pisma«, ki je vseboval prav hud napad na kranjsko duhovščino. S to objavo, ki jo je Prijatelj navedel v literarnozgodovinskem poglavju, tj. v naslednji — šesti — knjigi, kamor spada tudi morebiti potrebni komentar, je Levec posredno pomagal pripraviti tisti liberalni naskok na Slovensko Matico, ki ga je potem presenetil in ki ga v tisti obliki ni odobril.*

Člani Matice so imeli izvoliti do občnega zbora dne 28. aprila 1886 s pismenimi glasovnicami deset odbornikov. V duhu sloge je »Slovenske Matice odsek« priporočil sporazumno kandidatno listo, na kateri so bili — kakor v odboru Matice — konservativci v večini in kjer ni bilo niti enega predstavnika »Slovanove« skupine; priporočilo sta prinesla oba dnevnika (Slovenec št. 87 z dne 17. aprila in Slovenski Narod št. 88 z dne 19. aprila), toda pri oddaji glasov so se ga držali le konservativni glasovalci. Konservativni kandidati (Franc Povše, dr. Josip Pajek, Ivan Tomšič, Jovan Flis, Karel Klun, dr. Jurij Sterbenec in dr. Josip Tonkli) so prejeli le od 129 do 100 glasov, med tem ko so jih liberalni kandidati dosegli od 185 do 136 (dr. Ivan Tavčar, Vekoslav Raič, Ivan Hribar, Valentin Kermavner, Janez Murnik, dr. Hinko Dolenc, Anton Kaspret in — »sporazumni« kandidat z le 136 glasovi — Janko Kersnik); obojni glasovi so pripadli Simonu Gregorčiču, ki je prejel vseh 288 glasov, in dr. Josipu Polkukarju (224 glasov), medtem ko je »sporazumni« neklerikalni kandidat dr. Lovro Požar ostal v manjšini s 117 konservativnimi glasovi.

Ta protislogaški izid glasovanja je moral izzvati reakcijo prizadete konservativne frakcije, vendar se pri njej ne bomo dosti ustavljali, ker se je brž spravila s porazom. »Slovenec« (št. 96 z dne 29. aprila) je označil volitev kot

* Za hudi Levčev napad na kranjsko duhovščino v »Ljubljanskem Zvonu« leta 1886 se pa ni zmenil — ali pa ga je prezrl — urednik Levčevih »Esejev, študij in potopisov«, ki je zaradi tega »ugotovil« pri njem »oseko bojevitega liberalizma« oziroma »našel«, da je zdrknil s prejšnjega »ideološko trdnega stališča« ali da »je idejni profil Levca pričel bledeti« od prejšnje »idejne načelnosti« — »v smeri ideološke spravljenosti« — »približno takrat, ko se je... priključil ‚elastikom‘ in ko ni bil več [?] ravnodušen do misli o [službenem] napredovanju«. Tu je prav vse krivo premaknjeno! Predvsem nam nepoznavalec obdobja, o katerem piše, splošno kriptoliberalstvo mladostenec predstavljaja kot nekaj specifično Levčevega in povezuje z njegovo službo, a poleg tega kot nekaj, česar nosilci naj bi bili »elastikarji«, ki pa niso bili nič bolj zmerno liberalni od nič manj kriptoliberalnih psevdoradikalcev! Tako daleč nas je privedla »Prijateljeva šola« — ki je bolj od pisca odgovorna za takšno pisanje! — da se pisci (in njihovi recenzenti) kar odlično počutijo v takšni popolni desorientaciji v idejnem dogajanju slogaškega obdobja.

»zavratno« in je tako stopil na kurje oko »Slovanu«, ki je proti tej oznaki »slovesno protestoval« (III/1886, str. 142 in 158). Omeniti moramo Janka Kersnika »Poslano« v »Slovincu« (št. 113 z dne 19. maja), izzvano s »Slovanovo« reklamo (str. 158), češ da bodo novi odborniki kot »pisatelji in znalci naše književnosti — Matici udarili pravo pot delovanja«; Kersnik se je čutil prizadetega kot »jedini ‚stari‘ odbornik«, ki je bil sicer spet izvoljen, toda »nikakor ni bil med kandidati, ki so jih priporočali in volili gospodje, katerih zaupanje so uživali drugi omenjeni čestiti kolegi-pisatelji«.

»Slovanova« skupina je sama organizirala liberalno akcijo in tudi pripravila nastop Antona Trstenjaka na občnem zboru Matice dne 28. aprila po Marnovem odgovoru na njegovo interpelacijo zaradi odboro ve odklonitve Stritarjevih zbranih spisov, kakor nas pouči Levčevo poročilo v »Zvonu« (1886, str. 379—381), kjer po Marnovem odgovoru in pojasnilu glede Stritarja beremo:

»Želeli smo, da bi bila s tem pojasnilom stvar končana, zlasti ker pri obstoječih dejanskih razmerah v Matici in njenem odboru ni bilo misliti, da bi se bil mogel ovreči narejeni sklep; toda g. Trstenjak je poprijel besedo in je svoj predlog... utemeljeval tako nesrečno, da smo si nehote mislili namesto Stritarja: Bog me varuj prijatelj mojih, sovražnikov se že ubranim! Čudno je donel slavospev pesniku in človeku Stritarju iz ust tistega moža, ki je pred nedavnim časom v svojem listu [Trstenjak je bil urednik »Slovana«] pozival vso Slovenijo, naj kamenjuje Stritarja zaradi nesrečnih ‚Dunajskih pisem‘ njegovih. Med govorom je odšlo mnogo čestiteljev pesnikovih in samo 15 nas je vztrajalo, toda še ti smo si dejali: vsaj to blamažo ste bili dičenemu pesniku našemu lahko prihranili! Ako ste hoteli spraviti stvar pred občni zbor, poskrbeti vam je bilo za to, da se občnega zbora udeleži tudi dostojno število pesnikovih čestiteljev. Tako pa je bila vsa stvar osnovana brez glave in končala se je s praznoglavo demonstracijo.« K volitvi odbornikov je Levec pripomnil: »Bili smo vedno te misli, naj se volijo kar največ taki možje, ki se v prvi vrsti brigajo za literarne stvari... brez ozira na stan in politično mišljenje... Letos se je pri volitvah pokazala nenadna agitacija. Žal, reči moramo, da roka, ki je mešala to agitacijo, ni bila posebno srečna roka. Da se odbor prenovi in pomladi, to želimo tudi mi; a jako dvomimo, da bi se s silnim prevratom dalo kaj uspešnega in stalnega doseči. Zlasti pa nam nikdar ne uide izpred oči, da je Matica literaren zavod, ki potrebuje literarno delujočih in književno omikanih odbornikov. A kaj ste nameravali vi, ki ste sestavljali imenik novih kandidatov? Ivana Tomšiča, prezaslužnega urednika ‚Vrtčevega‘, ki je sam osnoval Slovincem posebno... imenitno stroko literature [mladinsko], ki je bil vedno jeden najdelavnejših odbornikov Matičinih, bodisi v gospodarskem, bodisi v književnem odseku, in Janka Kersnika, izbornega novelista našega, moža s finim ukusom in velikim estetičnim znanjem, hoteli ste vreči iz odbora! Ako naj taki možje ne bodo Matičini odborniki, kdo pa bodi? Lepe vam reformacije književnega društva, ki se začena s tem, da najizvrstnejše književnike pehate iz odbora! Res, da se vam nakana vaša ni posrečila, kajti na jedni plati so imeli matičnjaki sami več zdrave sodbe nego vi, ki ste se jim ponujali za vodnike, ter so g. Kersniku proti vaši volji spet izročili odborniški mandat, na drugi strani pa so nekateri gospodje, katere ste vi posilili v odbor, sami uvideli, da imajo drugje več primerne dela, ter so... mandat odstopili g. Ivanu Tomšiču.« Odpovedal se je namreč odborništvu Janez Murnik in za njim Franc Povše ter dr. Josip Pajek, tako da se je vrnil v odbor Ivan Tomšič (Slovenec

št. 115 z dne 19. maja), za katerega se je bil v polemичnem »Poslanem uredništvu Ljubljanskega Zvona« (Slovenec št. 102 z dne 6. maja) najkrepkeje zavzel neki »Kranjski duhovnik« (domnevno predsednik Slovenske Matice Marn) kot glasnik v »Zvonu« tako napadene kranjske duhovščine.

Z novimi devetimi odborniki je odbor Slovenske Matice prenehal biti trdnjava konservativcev, čeprav je »Slovenski Narod« (št. 97 z dne 30. aprila) — torej po zmagi svoje frakcije pri glasovanju in po občnem zboru — vzkliknil »Lasciate ogni speranza!« in podvomil: »Se li bode novim odbornikom posrečilo zavoziti [Matico] na drug tir, kdo to ve? Mi dvomimo.« Kajpak ni šlo in ni moglo — v okviru »miru in sloge« — iti za to, da bi konservativce iztisnili iz odbora Matice in jim odvzeli vsakršen vpliv, vendar moramo presoditi, da odtlej ta vpliv ni več prevladoval, brž ko si ogledamo odborovo skupno priporočilo za novih deset odbornikov, ki jih je bilo treba izvoliti naslednje leto 1887: med priporočenimi (Ljubljanski Zvon 1887, str. 255 in 359) sta bila le dva konservativca-duhovnika poleg sedmih posvetnjakov z liberalno usmerjenostjo in poleg dr. Antona Gregorčiča, sicer duhovnika, toda — enako Simonu Gregorčiču — neoddaljujočega se od kriptoliberalne posvetnjaške družbe in nemahljivega Mahničevega nasprotnika. Tako se je na osnovi novega sorazmerja sil — s prevlado liberalne inteligence — nadaljevalo v Matici brž zboljšano složno delo, o katerem beremo v Levčevem poročilu konec leta 1887 (Ljubljanski Zvon 1887, str. 766): »Pri knjigah, imetju in številu člankov — povsod se nam letos kaže mal, a vendar lep napredek, in kar nas najbolj veseli in kar nam je porok vedno lepšega razvoja tega prvega narodnega zavoda našega, v društvu samem in zunaj društva vlada izboren red in blagodejna sloga poleg vztrajnega delovanja. Za vse to gre največja zasluga taktnemu postopanju društvenega predsednika g. prof. Jožefa Marna in neumorni pridnosti in spretnosti društvenega tajnika g. Evgena Laha.«

Nobenega dvoma ne more biti o tem, da je mladoslovenska frakcija samo s kriptoliberalizmom tako brez slehernega truda vzplavala na površje slovenske politike in se tako lepo vzdrževala na njem. Ko je ugotavljala, da pri nas prevladujeta »konservativizem in pravi verski čut«, kakor navaja Prijatelj po »Slovenskem Narodu« (št. 294 z dne 29. decembra 1886), ni niti najmanj mislila na kakšno njuno odpravljanje; hotela ju je le preusmeriti v slovanskem duhu, ne pa ju izpodrivati s kakšnim svobodomiselnostvom ali verskim indiferentizmom. Izraz splošnega mnenja je bil npr. stavek v oklicu ustanovnega odbora Družbe sv. Cirila in Metoda (Slovenski Narod št. 214 z dne 21. septembra 1885): »Ne smemo križem rok držati in mirno gledati, kako se naša deca potujčuje in izneverja svojemu narodu in odgaja v mislih in nazorih katoličanstvu nasprotnega nemško-židovskega [ali tudi laško-židovskega] liberalizma.« Na tej osnovi se je razvijalo naravnost perfektno sodelovanje med posvetno inteligenco in narodnjaško duhovščino. Slogaško stanje je neoslabljeno trajalo že dobro desetletje in tudi v slovstvu ga je Stritar z učenci, na čelu z Gregorčičem, že dodobra utrdil. Od »prenapetega« Mahniča in njegovih še maloštevilnih pristašev slogaštvu pretečo nevarnost je bilo lahko podcenjevati.

Prijatelj se je loteval tega stanja z merilom svojega »veka«, tj. prvega desetletja tega stoletja, in je pestil takratne »slovenske liberalce« zaradi njihovega kriptoliberalstva, nazivajoč ga tudi »ribarjenje v kalnem«, ne da bi bil likratni pokazal, da ne more biti nič bolj umljivega kakor ravno takšno njihovo stališče! Seveda »so se te [nazorske] ločitve bali«, toda pri tem se takrat niso

mogli niti najmanj zavedati, da »so si bili zamudili pripraviti tla v ljudstvu s pomočjo organizacije in politične ter nazorske izobrazbe« — ves ta »recept« je iz poznejšega, Prijateljevega časa! Slovenskim liberalcem v osemdesetih letih je morala manjkati tista daljnovidnost, ki bi jim bila odkrivala prihodnjo zmago klerikalizma; verjeli so v moč kriptoliberalizem dopolnjujočega katoliškega liberalizma in vseslovanstva.

Dušan Kermavner

SLOVENSKA IDEALISTIČNA NOVA STVARNOST

(Konec)

III.

Za idealistično novo stvarnost in proti njej

Kljub poročilom o ruski in nemški novorealistični smeri se je začela razvijati nova stvarnost v Sloveniji zlasti na osnovah idealistično ekspresionističnega nazora. Morala bi postati odrešitev za pesnike, ki so se želeli iztrgati iz ekspresionistične disharmonije med dušo in telesom, duhom in materijo, in se uskladiti s svetom, kakršen je. Izraz nova stvarnost je osvojila zlasti idealistična kritika, da bi označevala z njim spremembe, ki so jih uvajali ekspresionisti v razmerje do predmetnosti. Nastajal je tudi videz, da pomeni slovenska nova stvarnost drugačno zasnovano književnosti kot nemška Neue Sachlichkeit. Toda volja po nacionalni avtohtonosti in izviranosti se je pokazala tudi že pri opredeljevanju slovenskega religioznega ekspresionizma. Kakor pa ne moremo podpreti misli, da je v slovenskem ekspresionizmu nujno videti od Evrope neodvisno nazorsko in stilno izpričevalo slovenske biti, tako terja tudi naša idealistična nova stvarnost, da jo razumemo kot sestavni del novorusojevskega pojava v evropski, zlasti pa v nemški in francoski književnosti.

France Vodnik je začel načrtneje pisati o idealistični novi stvarnosti leta 1931. V načelnih mislih s serijo esejev o povojnem pesniškem rodu (*Obrazi novega rodu*, DS, 1931, 97—99) je opomnil, da je hotel mladi pesniški rod pred desetimi leti poduhoviti vse življenje. Ta trditev je sicer nekoliko preobsežna, kajti ves pesniški rod v prvi polovici dvajsetih let življenja in sveta ni poduhovljal. Resnica pa je, da so nekateri ekspresionisti izločali iz poezije materialne osnove duhovnega, tedaj čutnost ter človekovo družbeno sprepletenost in pogojenost. Zato je Vodnik upravičeno zapisal: »Naturalizmu in impresionizmu smo ... postavili nasproti ekspresionizem, a prav tako in kaj kmalu smo podarili tudi nasproti enostranskemu, romantično platoničnemu simbolizmu novo stvarnost metafizičnega realizma ... vidni svet sub specie aeternitatis. Izraziti se, in sicer izraziti se v živi polnosti svoje narave ter v neposredni resničnosti doživetja, to je postalo vrhovni umetnostni princip ekspresionizma, kakor se je v začetku svojega razvoja imenovala umetnost nove stvarnosti ali duhovnega realizma.«

Izraz nova stvarnost je postal leta 1931 potemtakem geslo za prenovitev poezije. Toda Vodnik je menil, da na črti ekspresionizem — nova stvarnost ne more nastopiti nikakršno nasprotje, saj je »nova stvarnost metafizičnega realizma« le nova razvojna stopnja istega stila, se pravi ekspresionizma. Stilni